

OSMANLI DEVLETİ'NDE İNSAN HAKLARI ALANINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜM ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

A EVALUATION ON TRANSFORMATION IN HUMAN RIGHTS IN THE OTTOMAN STATE

Öğr.Gör. Nurettin BİLMEZ

Amasya Üniversitesi, Gümüşhacıköy Hasan Duman Meslek Yüksekokulu, nurettin.bilmez@amasya.edu.tr, Amasya/Türkiye

ÖZET

İnsan hakları, insan olmanın bir gereği olarak hemen her dönem önemini korumuştur. Birey ile devlet arasındaki ilişkilerde bireyi devlete karşı koruyan ve bireye belli bir özgürlük alanı sağlayan insan hakları; modern devlet, hukuk devleti, anayasal devlet gibi kavramların öne çıkmaya başlamasıyla giderek daha fazla önem kazanmıştır. İnsan hakları alanında yaşanan gelişmelere paralel olarak Osmanlı Devleti'nde özellikle 19. yüzyılda birtakım somut gelişmelerin yaşandığı bilinmektedir. Sened-i İttifakla başlayan süreci Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-i Esasi izlemiştir. Çalışma boyunca 19. yüzyıldan başlayarak bir anayasal devlet olmaya doğru giden Osmanlı Devleti'nde insan hakları konusunda yaşanan gelişmeler Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-i Esasi üzerinden ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti'nde yaşanan anayasacılık hareketlerinde insan haklarının ne ölçüde gelişme gösterdiğini eleştirel bir tutumla ortaya koymaktır. Çalışmanın ilk kısmında, insan hakları konusu ele alınmış ve insan hakları alanında dünyada yaşanan gelişmelere değinilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında ise insan hakları konusunda Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmeler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-i Esasi.

ABSTRACT

Human rights, as a requirement of being a human being, has always maintained its importance. Human rights that protect the individual against the state and give the individual a certain freedom of freedom in the relations between the individual and the state; the modern state, the rule of law, the constitutional state and so on. Parallel to developments in the field of human rights, it is known that the Ottoman Empire experienced some concrete developments especially in the 19th century. The process that started with Sened-i İttifak was followed by Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı and Kanun-i Esasi. Throughout the study, developments in human rights in the Ottoman Empire, beginning from the 19th century to becoming a constitutional state, were discussed through Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı and Kanun-i Esasi. The aim of this study is to demonstrate in a critical manner how far human rights have developed in the constitutional movements in the Ottoman Empire. In the first part of the work, human rights issues are addressed and the developments in the world of human rights are addressed. In the second part of the study, the developments in the Ottoman State concerning human rights were examined.

Keywords: Human Rights, Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-i Esasi.

1. GİRİŞ

İnsan olmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan insan hakları, hemen her dönem güncelliğini koruyan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle anayasal devlet, hukuk devleti gibi kavramların yükselmeye başladığı dönemler de daha fazla ivme kazanmıştır. Çünkü bir anayasal devlet olmanın en büyük göstergelerinden birisi vatandaşlarla devlet arasındaki ilişkilerin nasıl bir hukuksal zeminde cereyan ettiği ve anayasalarda ve diğer yasal metinlerde insan haklarına hangi ölçüde yer verilip bunların yeterince güvence altına alınıp alınmadığıdır.

İnsan hakları alanında dünyada yaşanan gelişmelere koşut olarak Osmanlı Devleti'nin de bu gelişmelerden etkilendiği ve birtakım gelişmelere sahne olduğu bilinmektedir. Özellikle bu gelişmelerin Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine rastladığı ifade edilebilir. Bu açıdan Osmanlı Devleti'nin anayasal bir devlet olmaya doğru gittiği ve 19. yüzyılda yaşanmaya başlanan gelişmeler dikkat çekmektedir. Merkezi yönetimin zayıflaması ve giderek hem ayanların ülke içinde buldukları bölgelerde birer güç haline alması hem de dış dünyada özellikle Aydınlanmayla birlikte Batı'da yaşanan hukuki, idari, siyasi, sosyal alanlardaki gelişmeler Osmanlı Devleti'ni bu gelişmeler karşısında birtakım çalışmalar yapmaya sevk etmiştir. 19. yüzyılın başlarından itibaren Sened-i İttifakla başlayan hukuksal yönü ağır basan düzenleme çalışmalarını Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve nihayetinde bir anayasa olan Kanun-i Esasi izlemiştir.

Çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nin anayasal bir devlet olmaya çalıştığı ve bunun ilk somut ürünü olan Sened-i İttifaktan itibaren çöküşüne kadar olan dönemde insan hakları konusunda göstermiş olduğu dönüşüm sürecini ele almaktır. Bu açıdan çalışma boyunca Sened-i İttifak'tan itibaren önemli ölçüde anayasal nitelik gösteren belgeler insan hakları açısından incelenmiştir. Yapılan literatür araştırmasında Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan gelişmeleri insan hakları perspektifinden mercek altına alan derli toplu bir çalışmanın bulunmadığı saptanmıştır.

2. İNSAN HAKLARI KAVRAMININ ANLAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Günümüz dünyasının yükselen değerlerinden birisi olarak görülen (Torun, 2007: 416) insan hakları kavramı, tarifi kesin olmayan ve kişiden kişiye değişen bir kavram olup, sosyolojik, felsefi ve hukuki açılardan farklı olarak ele alınabilir. İnsan haklarını en yaygın tanımıyla tanımlamaya çalışırsak, kişinin sadece insan olduğu için sahip olduğu haklar olarak tanımlayabiliriz. Bunlar dil, din, ırk ayrımı yapılmaksızın her insanın koşulsuz şartsız yararlanabileceği haklardır. Hukukta “kamu özgürlükleri”, “kamu hürriyetleri”, “temel hak ve özgürlükler” şeklinde de kullanılan insan haklarının uluslararası belgelerde ya da anayasalarda kesin bir tanımı bulunmamaktadır. İster insan hakları terimini kullanalım, ister “kamu özgürlükleri”, ya da “temel hak ve özgürlükler” terimini, insanın doğuştan getirdiği vazgeçilmez olarak görülen yaşama, ikamet etme, eziyet ve işkenceye tabi tutulmama, mülk edinme, inanç özgürlüğü gibi en temel haklar bu kavramın özünü oluşturur. İnsan hakları uygulamada iki grupta değerlendirilmektedir. Birinci grubu insanlara sadece insan olduğu için verilen haklar oluşturur ki buna “*statü hakları*” denmektedir. Yaşama, eziyet görmeme, inanç özgürlüğü, mülk edinme hakkı gibi haklar bu gruba girer. İkinci grubu ise “*görev ve liyakat hakkı*” denilen haklar oluşturur (Konan, 2011: 253).

Hak, irade ve menfaat teorilerini birleştiren karma teori bakımından; gerçekleşmesi genellikle sahibinin iradesine bağlı olmak üzere hukuk tarafından verilen yetkiler çerçevesinde kişilere tanınmış ve korunmuş menfaatlerdir. Hukukun hak ile tanıdığı davranış serbestilerine yetki verir. Doğal hukuk anlayışında hak kavramı, bütün hakların temeli olan özgürlükten doğarken; hukuki pozitivizm, hakkın hukuk koyan organdan kaynaklandığını kabul etmektedir. Birbirinden ayırt edilmesi hukukun en güç sorunlarından birini oluşturan hak ve özgürlük, genellikle birlikte kullanılsa da, bunların birbirine eşit kavramlar olmadığı dile getirilmiştir. Özgürlükler, kaynağını insanın doğumunda bulan, sözleşme ile toplum yaşamına aktarılan değerleri ifade etmektedir. Haklar, özgürlüklerin kullanılmasını sağlamak üzere, yazılı hukuk metinleri olan kanunlarla devlet iktidarının tanıdığı olanaklar şeklinde tanımlanabilir. Her hak özgürlük anlamına gelmemektedir. Hak özgürlükten daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Hak, özgürlükleri gerçekleştirmek için hukuk düzeninin kişilere tanıdığı yasal yetkililerdir (Öğütçü, 2009: 556-557). Bu noktada, insan haklarının doğuştan kazanılan haklar olduğu ifade edilebilir.

İnsan hakları bireyleri, devlet iktidarını kullananlara karşı koruyan dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez haklardır. Başka bir deyişle bu haklar, bireylerin yalnızca insan olmalarından kaynaklanan, insanca bir hayat sürmelerini sağlayan, doğuştan sahip olunan ve hiçbir şekilde elinden alınamayacak haklardır. İnsan onurunun korunması ve insanca yaşamayı gerekli kılan her

hak, insan hakkıdır. Bu anlamda insan hakları, insan değerini korumayı, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesini amaçlayan üstün kurallar bütünüdür (MEB, 2011: 3).

İnsan hakları, artık insan olmanın en temel şartı olarak kabul edilmektedir. Bu haklara sahip olmayan bir kişi, insan olma niteliği bakımından eksiktir. Düşünce özgürlüğü olmadığı için düşüncelerini açıklayamayan; inanç özgürlüğü olmadığı için istediği dine inanıp gereklerini yerine getiremeyen; mülkiyet hakkı olmadığı için çalışarak kazandıklarına sahip olamayan ve diğer birçok hakkı kullanamayan bir kişi, insan olma niteliğinden yoksundur. Bu yönüyle insan hakları, herkesin sahip olduğu bir değerdir. Bir insan, belli bir işi yapması, belli bir rolü icra etmesi veya belli görevleri yerine getirmesi dolayısıyla bu hakları kazanamaz. Bunlar, sadece insan olmasından dolayı ona aittir. Başka bir ifadeyle, insan hakları önceden “insan (ın) hakları” olarak adlandırılan olgunun yeni adıdır (Gökpınar, 2015: 17).

İnsan hakları düşüncesi, her bireyin belirli özgürlükler ve yararlar için kendisi ve toplumu üzerinde yasal haklara sahip olduğunu savunur. İnsan hakları mutlakdır. Haklar genel olarak iki grupta toplanmaktadır. İlk olarak sivil ve politik haklar, hayat ve fiziksel bütünlüğü, işkence, kölelik ve keyfi alıkoymaya karşı özgürlüğü, vicdan, din ve ifade özgürlüğü, yönetime katılma ve oy haklarını kapsamaktadır. Diğer grupta ise, ekonomik ve sosyal hakları kapsamaktadır. Bunlar; çalışma hakkı, sağlık, barınma, eğitim ve yeterli yaşam standardı edinme haklarıdır (Torun, 2007. 419).

İnsan haklarının gelişimi eski Yunan uygarlığına kadar giden bir süreçtir. Eski Yunan düşünürlerinden Sofi stler insan hakları üzerinde durmuşlar ve insanların daha rahat ve özgür yaşamaları için yeteneklerinin geliştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. İnsanlık tarihi kadar eski olan insan hakları tartışmaları Batıda ilk defa Magna Carta Libertatum ile ortaya çıkmıştır. 1215 yılında İngiltere Kralı John ile asiller arasında imzalanan ve 63 maddeden oluşan Magna Carta Libertatum bugün anladığımız anlamda bir insan hakları belgesi olmasa bile, ilk olarak devlet gücünün sınırlandırıldığı göz önüne alınarak bir çok araştırmacı tarafından İnsan Haklarının yazılı olduğu ilk belge kabul edilir. Magna Carta’da kral ve baronlar arasındaki ilişkide yetki ve haklar belirlenmişti. Bu belge, bireylerin haklarını belirlemekten daha çok, toplumdaki güçler dengesinde kralın sonsuz yetkilerini halk ve din adamları lehine sınırlayan bir belge olarak nitelendirilebilir. Magna Carta’nın konumuz açısından en önemli özelliklerinden biri, Kralın keyfi olarak vergi yükü getirememesidir. Bir diğer önemli özelliği, 39. maddesinde yer alan özgür insanların sebepsiz yere yakalanarak hapse atılmayacağı ve zor kullanılmayacağıdır (Konan, 2011: 255)

Bu özelliklere ek olarak 40. maddede yer alan kanun önünde eşitlik ilkesi, 28, 30 ve 31. maddelerinde “el koyma işleminin yasaklanması” ve 23. Maddesinde yer alan “angarya yasağını” sıralayabiliriz. Ortaçağ’a gelindiğinde, Avrupa’da toplumların düzeni din ve Tanrı odaklı olduğu için insan hakları düşüncesinin çok da gelişmediğini söyleyebiliriz. İnsanın salt insan olmasından dolayı doğumdan itibaren bazı haklara sahip olduğu düşüncesi 17. yüzyıl sonlarından itibaren, kişinin devlete karşı korunması ile birlikte gündeme gelmiştir. Yasama ve yürütme gücünün kısıtlanması ile ortaya çıkan bu gelişim sonucunda insan hakları kişinin, diğer kişilere ve devlete karşı hukukla korunan ayrıcalıkları olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Daha sonra karşımıza “*Bill of Rights*” adıyla 1689 tarihli İngiliz Parlamentosunun “İnsan Hakları Bildirisi” çıkar. Bildiriye göre, insanlar eşit olarak, özgür doğar. Yaşama, özgürlük, mülkiyet, güvenlik hakkı gibi doğuştan getirdiği bu haklar vazgeçilmezdir, sözleşme yoluyla devredilemezler. Halk ortak yararı gerçekleştiremeyen siyasal iktidarı değiştirme yetkisine sahiptir Hiç kimse zorla çalıştırılmaz. Bildirinin en önemli maddelerinden biri de hiç kuşkusuz ceza davalarında bireylerin kendilerine isnat edilen suçu öğrenme ve jüri önünde adil ve hızlı yargılanma hakkıdır. Aydınlanma çağının en önemli temsilcisi sayılan Jean-Jacques Rousseau’ya göre, insanlar sadece doğal ortamında özgürdür. Ancak toplumsal hayata geçtikleri zaman bir arada yaşayabilmek için bu özgürlüklerinden ödün vermişler ve sözleşme yaparak devlet kurmuşlardır. Toplum sözleşmesi denilen ve toplumla devlet arasında yapılan bu yazısız sözleşme, insan hakları fikrinin Batı’da gelişmesinde etkili bir rol oynamıştır. İlk etkisi 1776 yılında Amerika’da yapılan Virginia Haklar

Bildirisinde, görülür. Haziran 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirisinde yaşam hakkı tüm doğal haklar içinde başta gelir. Bildiride ilk maddede yaşam hakkına değinilirken, mülk edinme, mutluluğu ve güvenliği arama hakları yaşam hakkının getirdiği özgürlük hakkı içinde görülmüş ve bunlara ek bir gelişme olarak da, halkın kamu yararı adına hükümeti değıştırme hakkı olduğundan bahsedilmiştir (Konan, 2011: 256).

Ancak Batıda insan hakları ile ilgili en önemli gelişim tartışmasız 1789 tarihli “*Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi*” ile olmuştur. 1789 İnsan hakları Bildirisinde, özgürlük, mülkiyet, güvenlik, zulme karşı direnme gibi en temel haklar özlü bir biçimde sıralanmıştır. Bu belge Kamu hukukumuzu yakından etkilemiş olup, bildirinin 16. maddesinde geçen “güçler ayrılığının belirtilmediği, hakların güvence altına alınmadığı bir toplum anayasadan yoksun sayılır” hükmü Osmanlı Anayasacılığı için de belirleyici olmuştur. Bildirinin adına bakıldığında sadece Fransız vatandaşlarını ilgilendiriyor gibi algılsa da, 17 maddeden oluşan bu metinde yeralan “*insanlar hukuken özgür ve eşit olarak doğarlar, özgür ve eşit yaşarlar*” hükmü daha sonra 1948 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Sözleşmesinin ilk maddesinde yer alan “*Bütün insanların özgürlük, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar*” ifadesi ile karşımıza çıkar (Konan, 2011: 257).

3. OSMANLI DEVLETİ'NDE İNSAN HAKLARI ALANINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜM

3.1. Sened-i İttifak (1808)

Osmanlı Devleti'nde can ve mal güvenliği, şeref ve haysiyetin korunması, angarya ve işkenceden uzak kalma gibi en temel insan hakları ancak 19.yy'da gündeme gelmiştir. Tanzimat dönemi öncesinde, insan haklarının gelişimi açısından karşımıza çıkan ilk somut (yazılı) belge bazı hukukçu ve tarihçiler tarafından Sened-i İttifak olarak kabul edilmektedir. Rusçuk ayanı (sadrazam) Alemdar Mustafa Paşa ve ayanlar arasında imzalanan ve toplamda yedi maddeden oluşan bu belge de özellikle yoksulların ve reyanın korunmasının esas olduğunu vurgulayan “ayanların yönettikleri bölgede asayiş ve vergilerin ezici olmamasına, haksız vergi alınmayacağına” dair son hüküm insan hakları açısından dikkat çekmektedir. Bu belge ile padişahın yetkileri ilk kez ayanlar lehine sınırlandırılmış, yoksullar ve halk için ise çeşitli güvenceler getirmiştir. Bazı araştırmacılara göre, kişi dokunulmazlığı, keyfiliğin önlenmesi ve suç ve cezalarda yasallık yönünden Sened-i İttifakla getirilen düzenlemeler bir anlamda Magna Carta'yı anımsatmaktadır. Bu yönüyle Sened-i İttifak Osmanlı Devleti'nin Magna Cartası olarak kabul eden çeşitli araştırmacılar bulunmaktadır. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken nokta bu belge ile tanınan hakların doğrudan halk için değil ayanları memnun etmek için tanınmış olduğudur (Konan, 2011: 273-274; Akyıldız, 1998). Hatta bir yönüyle merkezi yönetimi yani padişahın otoritesini güçlendirme kaygısı ile oluşturulduğu aşikârdır. Bu yönüyle doğrudan insan haklarını esas alan bir belge olarak değerlendirmek yanlış olabilir. Fakat birtakım temel insan haklarına az da olsa yer vermiş olması anlamında yeni gelişmelerin de kapısını araladığını söylemek mümkündür.

Sened-i İttifak getirilen hakları insan hakları açısından bir kategoriye yerleştirmek gerektiğinde; yoksulların ve reyanın korunmasının esas olduğunun belirtilmesi, zulüm yapanların devlete bildirilmesi gibi ifadeler, birinci kuşak haklar kapsamına girerken; vergi ile ilgili olan ifadeler de ikinci kuşak haklar kapsamına girmektedir (Arslan, 2013: 89),

Gözler'e göre (2000: 4-5) genel olarak literatürde Sened-i İttifak'ın merkezi yönetimi ve ayanları ilgilendirdiği, halkla ilişkili olmadığı ileri sürülmüş olsa da bu düşünce bütünüyle doğruyu yansıtmamaktadır. Bu düşünceyi destekleyenlerin Sened-i İttifak'ın bütün metnini okumadığı düşünülmektedir. Özellikle metin incelendiğinde yoksullar ve reaya ile ilgili hükümlere de rastlanılmaktadır. Yoksullar ve reyanın vergilendirmeler konusunda korunmasını içeren ifadelerin yanında zulm edilmemesi ve kötü uygulamalara maruz bırakılmamaları gerektiğine yer verilmiştir. Görüldüğü üzere Sened-i İttifak yoksulları ve yönetilen halkı koruyucu şartlar içermektedir. Yoksulları ve reayayı koruyucu özel hükümlerin yanı sıra Sened-i İttifakta genel korucu hükümler de göze çarpmaktadır. Bu genel hükümler arasında Sadrazamın kanuna aykırı işlere kalkışmaması,

suç işlemesi durumunda soruşturma yapılmadan ceza verilmemesi gibi düzenlemeler bulunmaktadır.

Sened-i İttifakın getirdiği hükümler, hukuk normunun geçerliliği koşullarını taşımaktadır. Konusu beşerî davranışlardır ve arka planında beşerî irade yatmaktadır. Osmanlı hukuk sistemi açısından geçerli bir belgedir. Hangi gelişmelerin etkisiyle hazırlanmış olursa olsun, belgede kimin imzası bulunursa bulunsun, Padişahın hattı hümayunu ile onaylanmıştır ve bu nedenle hukuken bütün Osmanlı tebaasını bağlayan geçerli bir işlemdir. Kısa bir zaman sonra uygulamadan kalkmış olması, daha doğrusu onun “geçerliliği” ile ilgili değil, onun “etkililiği” ile ilgilidir. Sened-i İttifak geçerli bir hukuk normu olarak yürürlüğe konulmuş, ancak kısa bir zaman sonra etkililiğini yitirmiştir. Hukukun genel teorisinde etkililikten uzun bir süre mahrum kalan normların zamanla geçerliliklerini de yitirdikleri kabul edilmektedir (Gözler, 2000).

Sened-i İttifak, birinci kuşak haklar bakımından değerlendirildiğinde özellikle beşinci maddenin kayda değer özellikler taşıdığı görülmektedir. İşkence yasağı, kimseye haksızlık yapılmaması, suçluluğun önce teyit edilmesi gibi ifadeler bunun en açık yansımasıdır. Beşinci madde ile zulüm yasağı getirilerek işkence yasaklanmıştır. Belgenin orijinal metninde bu durum şöyle ifade edilmiştir: “...*Ve her kim fukaraya zulmü taaddi eder ve şeriatı mutahharanın icrasına muhalefet eyler ise anın dahi te'dip ve terbiyesine bilittihad sây oluna...*”. Bu konuda benzer ifadeler, Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslar arası Sözleşme'nin 7.maddesinde şöyle yer almaktadır: “*Hiç kimse işkenceye, zalimce yahut insana yakışmaz ya da onur kırıcı muamele ve cezaya tabi tutulamaz.* “. Karmaşa ortamının hüküm sürdüğü 1800'lerin başlarında, zulüm yasağının Sened-i ittifak'ta yer alması, Osmanlı Devleti'nde insan haklarının gelişimi bakımından önemli bir gelişmedir (Arslan, 2013: 86-87).

Sened-i İttifak şekli açıdan bir anayasa olmasa da, maddî kriter açısından onun anayasal niteliğinin altını özenle çizmek gerekmektedir. Sened-i İttifak ile devlet iktidarı resmen sınırlandırılmış; âyanlar ile “yoksullar ve reayaya” çok sınırlı da olsa birtakım haklar tanınmıştır. Türk tarihinde ilk defa devlet iktidarının sınırlandırılabilceği, devlet iktidarının dokunamayacağı sahaların olduğu bu belgeyle kabul edilmiştir. Devlet iktidarını sınırlandırmayı amaçlayan bir girişim olarak Sened-i İttifak, Türk tarihinde ilk anayasal belgedir. O halde Türkiye'deki anayasacılık hareketlerini Sened-i İttifak ile başlatmakta bir yanlışlık yoktur (Gözler, 2000). Sened-i İttifak anayasal bir belge olarak düşünüldüğünde iktidarın sınırlandırılması bile başlı başına insan haklarının gelişimi için uygun bir ortam sunmaktadır. Bu yönüyle de insan hakları açısından önem taşımaktadır.

3.2. Tanzimat Fermanı (1839)

Tanzimat Fermanı, bu tarihe kadar yapılan düzenleme çabalarının sonuç vermemiş olmaması, giderek artış gösteren iç huzursuzluklar ve dış baskıların azaltılması ve bu sayede devleti kurtarmak maksadıyla yapılan bir çalışmadır. Devletin Avrupa karşısındaki üstünlüğünü kaybetmesi, askeri teşkilatın gerilemesi, mevcut hukuki ve yönetsel yapının zayıflaması, padişahın otoritesini kaybetmesi, kamu hizmetlerini yürütecek kurumların kurulamaması Tanzimat Fermanı'nın ilanını zorunlu hale getiren iç sebepler olarak sıralanabilir. Ayrıca devletin siyasi ve askeri alandaki başarısızlıkları da dış sebeplerdir (Noviçev, 1997: 280). 1839 yılında İkinci Mahmut'un ölmesinden sonra yerine Abdülmecit geçmiştir. Abdülmecit devletin kuruluşunu yeniden tanzim eden bir ferman hazırlanmıştır. Bu ferman 3 Kasım 1839'da, Gülhane'de, Padişahın, yabancı elçilerin ve halkın huzurunda fermanı yazan dönemin Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur (Aktel, 1998: 177-178; Kara, 2014: 36).

Tanzimat Fermanı'nın giriş bölümünde, devletin kuruluşundan bu yana Kur'an ve şeriat hükümlerine göre idare edilmesinden dolayı güçlü, kalkın ise mutlu olduğu, son 150 yıldan beri ise bunun tersi uygulamalardan dolayı devletin zayıfladığı, daha iyi bir yönetimin tesis edilmesi için yeni kanunların konulması gerektiği belirtilmiştir (Atar, 2011: 18).

Tanzimat Fermanı'nda din ve devletin yanı sıra, halkın memnun edilmesinden söz edilmektedir. Bu yaklaşımla halka, devlet içinde merkezi bir yer verilmektedir. Ferman'ın hükümleri devlet yönetimine dair ilkeler ve insan haklarına ilişkin ilkeler olmak üzere iki grupta incelenebilir (Atar, 2011: 18-19). Yönetime dair en önemli ilke iktidarın kendi kendini sınırlandırmasıdır. Buna göre kamusal alan yeni kanunlarla düzenlenecek ve keyfi işlemlere izin verilmeyecektir. Bütün yönetsel işlemlerin kanuna uygun yürütülmesi sağlanacak ve buna uymayanların cezalandırılması öngörülmüştür (Abadan, 1957: 8). Keyfi cezalara son verilecek, mahkemelerde duruşmaların açık olması sağlanacak, yargı kararı olmadığı sürece kimseye ceza verilmeyecektir. Öte yandan Tanzimat Fermanı ile getirilen en önemli yeniliklerden birisi de eşit muamele yükümlülüğüdür. Bu ilkeyle getirilen haklardan din ayrımı gözetmeksizin devletin bütün uyruklarının yararlanması amaçlanmıştır (Gökburun, 2007: 57). İnsan hakları yönünden son derece önemli olan eşitlik ilkesinin kısmen hayata geçirildiği söylenebilir.

Tanzimat Fermanı ile getirilen haklar; mal, can ve namus güvenliği, şeriat ve kanun bakımından hüküm verilmedikçe hiçbir kimse hakkında ceza verilmemesi, müsaderecinin kaldırılması, ırz ve namusun korunması, herkesin serbestlik içinde malını tasarruf edebilmesi, vergi adaletinin sağlanması, herkes ferde gelirine göre vergi tayin edilerek kimseden fazladan vergi alınmaması, devlet harcamalarının kanuniliği ilkesi (Eryılmaz, 2006; Abadan, 1957; Gözler, 2007: 16; Aslan, 2010: 7) şeklinde sıralanmaktadır.

Tanzimat Fermanında insan hakları açısından temel hak ve hürriyetleri yönünden eksik de olsa derli toplu bir liste sunulmaktadır. Bu bakımdan, aksini iddia edenler bulunmasına rağmen, Tanzimat Fermanını insan hakları yönünden ilk temel haklar beyannamesi veya haklar fermanı olarak değerlendirmek mümkündür (Gözler, 2007: 13).

İnsan hakları alanında Batıda ortaya çıkan belgelerle karşılaştırıldığında Tanzimat Fermanıyla getirilen güvencelerin sınırlı kaldığı ifade edilebilir. Fermana yaşama hakkı "*emniyet-i can*" olarak ifade edilirken aslında birbiri ile bağdaşmayan mülkiyet hakkı ile namus güvencesi aynı ibare altında "*mal ve namus ehliyeti*" olarak yer almış, daha da önemlisi kişinin doğuştan sahip olduğu yaşama hakkının sebebi "*devlet ve milletine hüsn-i hizmette bulunmak*" olarak görülmüştür. Yine, fermana yer alan "*her ferdin emlak ve kudretine göre bir vergi-i münasib tayin olunarak kimseden ziyadesi alınmaz*" ifadesi, mali güce göre vergilendirme ilkesinin kabul edildiği anlamına gelmektedir. Ayrıca fermana, insanların eşit ve özgür olarak doğduğu ilkesine hiç değinilmemiştir. Düşünce özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplanma ve dernek kurma hakkı gibi haklardan da söz edilmemiştir. Bunun Tanzimat Fermanı ile her ne kadar halkın can, mal, ırz güvenliği ile ilgili hükümler yer alsada, bu ilkelerin yerine getirilebilmesi için yeni çıkarılacak olan kanun ve düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktadır (Konan, 2011, 275-276).

Tanzimat Fermanı ile birlikte merkezi idarenin otoritesini sınırlayıcı değil tam tersine merkezi otoriteyi güçlendirici düzenlemeler yapılmıştır. Bu hareketlerin temel amacı ayanların baskısına karşı halkı korumaktır. Bir başka ifadeyle bu dönemde merkezi idare, halkın üzerinde baskı kuran bir güç değil bizzat diğer unsurlara karşı halkı koruyan bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet iktidarının sınırlandırılması konusunda halktan herhangi bir talep gelmemiştir. Bu yöndeki talepler aydınlardan ve bürokratlardan gelmiştir (Bucaktepe, 2014: 46).

3.3. Islahat Fermanı (1856)

Islahat Fermanı, 18 Şubat 1856 tarihinde, Padişah Abdülmecit tarafından yayınlanmıştır. Rusya'nın, 1841'den beri Osmanlı İmparatorluğu ile sorunlu bir ilişkiler yumağı içinde olması ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoksların koruyuculuğuna soyunması üzerine; Fransa ve İngiltere'ye güvenen Osmanlı devleti, anılan bu iki Batı'lı devletin ve Avusturya'nın da önerisi üzerine, Islahat Fermanı'nı ilan etmiştir. 1856 tarihli Islahat Fermanı, 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda da olduğu üzere; toplumsal tabakadan kaynaklanan bir tepki, bir direnme sonunda ortaya çıkan bir belge değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayanlar, bu fermanlarda öne sürülen hakların

kendilerine tanınması için, herhangi bir mücadele örneği sergilememişlerdir. Aksine, bu fermanlar, doğrudan devletin başında bulunan hükümdarın istemi ile ortaya çıkmışlardır. Anılan fermanların ilan ediliş nedeni de; İmparatorluğun içinde bulunduğu iç sarsıntılarının sona erdirilmesi amacı ile; İmparatorluk üzerindeki dış baskıları bertaraf etme kaygısıdır. Bu dış baskılar, özellikle, Müslüman olmayan halkların, haklarının korunması konusunda kendisini göstermiştir (Şahin, 2007).

Islahat Fermanı Tanzimat Fermanı'ndan daha kapsamlı bir düzenleme niteliği göstermektedir. Islahat Fermanı'nın temel amacı, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında her yönden tam bir eşitlik sağlamaktır (Gözler, 2007: 18). Dolayısıyla Osmanlı tebaasının merkezi otoriteye özellikle de Padişaha sadakat bağlarının kuvvetlendirilmesi ve ortak bir toprağa dayalı yurtseverliğin tesis edilmesi (Aslan, 2010: 10) bir başka amaç olarak kendisini göstermektedir. Öte yandan, Tanzimat Fermanı ile bütün din ve mezhep mensuplarına verilen hak ve ayrıcalıklar Islahat Fermanıyla yenilenmekte ve bunun uygulanması için gerekli önlemlerin alınacağı vurgulanmaktadır (Gökburun, 2007: 58; Özkiraz ve Hamdemir, 2009: 71).

İnsan haklarını adaletli hale getirebilmek için tutukluluk ve hükümlülük koşullarının bir an önce iyileştirilmesi, işkence ve eziyete bir son verilmesi, bunu devlet memurları yapar ise şiddetle cezalandırılmaları da fermanında geçen çok önemli konulardır. Kamu hizmetlerine ve askerlik hizmetine girmede eşitlik, kanun önünde eşitlik, vergi ve eğitim alanında eşitlik sözü verilirken gayrimüslimlerin ibadetlerini rahatça yapabilecekleri de hüküm altına alınmıştır. Tanzimat Fermanı ile getirilen güvenceler yani can, mal, ırz ve namusa dokunulmaması, yargılamasız ceza olmaz ilkelerinin yanı sıra müsadere yasağı açıkça konmakta, eziyet ve işkencenin önlenmesine ilişkin hükümlerle Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanından biraz daha fazla güvence getirmektedir. Tüm bunlara rağmen yine de Batıdaki anlamda bir haklar bildirisi sayılamaz. Gayrimüslimlere özellikle mahkemeler karşısında verilen bazı ayrıcalıklar, eşitliğin sağlanması açısından dengeyi Müslümanlar aleyhine bozmuştur. Bu nedenle amaçlanan eşitlik ve özgürlük bu fermanla da sağlanamamıştır. Ancak unutmamak gerekir ki, Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşit olarak görülmesi, vergide, askerlikte, devlet memuru olmada eşitlik, işkence ve angaryanın önlenmesi, mahkeme önüne çıkmadan suç sabit olmadan kimsenin suçlu sayılmayacağı ilkeleri, eyalet ve merkez meclislerinde gayrimüslimlerin yer alması esasları Tanzimat döneminde haklar açısından getirilen çok büyük yeniliklerdir (Konan, 2011: 276-277).

Islahat Fermanı ile halk arasında bir ayırım gözetmeksizin getirilen haklar şöyle sıralanabilir (Şahin, 2007); eşitlik ilkesi, yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, kişi dokunulmazlığı, inanç özgürlüğü, ayrımcılık yasağı, kamu hizmetlerine girmede eşitlik, eğitim hakkı, adil ve usulüne uygun yargılanma hakkı, işkence yasağı, vergilerde eşitlik, kanun önünde eşitlik, ifade özgürlüğü, seçilme hakkı.

Islahat Fermanı'nın hukuki biçimi de Tanzimat Fermanındaki gibi misak niteliğinde değil, ferman niteliğindedir. Osmanlı İmparatorluğunda Islahat Fermanıyla halka o dönem de Avrupalı ülkelerde tanınan hak ve hürriyetlerin önemli bir kısmının tanındığı görülmektedir (Gözler, 2007: 18). Kısacası Ferman, şeklen de olsa devletin ve toplumun idari, siyasi, sosyal, hukuki, mali, bayındırlık ve eğitim alanlarında yeni bir yapılanmayı sağlamak amacıyla köklü tedbirler alınmasını öngörmüştür. İnsan hakları açısından yeni bir dönemin başlangıcını haber veren fermanında ülkedeki halkların eşitliği özel olarak vurgulanmış ve gayrimüslimlere, haklarını ne şekilde güvence altına alacakları açıklanmıştır (Erdem, 2010: 339).

3.4. Kanun-i Esasi (1876)

İnsan hakları konusunda Osmanlı Devletinde fermanlarla başlayan gelişimi 1876 Kanun-i Esasi Anayasası takip etmiştir (Konan, 2011: 277). Sultan Abdülaziz 30 Mayıs 1876'da tahttan indirilmiştir. Yerine Beşinci Murat tahta geç(iril)miştir. Beşinci Murat kısa bir süre sonra sağlık sorunlarından dolayı tahttan indirilmiştir. Velihaht Abdülhamit, Mithat Paşaya haber göndererek Kanun-i Esasiyi ilan edeceği konusunda söz vererek tahta geçirilmesini istemiştir. 31 Ağustos 1876'da İkinci Abdülhamit geçirilmiştir. Abdülhamit söz verdiği üzere Kanun-u Esasiyi 23 Aralık

1876 günü bir ferman ile ilan etmiştir. Kanun-i Esasî, halkı temsil eden bir kurucu meclis tarafından hazırlanmamıştır. Keza Kanun-i Esasi'nin kabulü için bir kurucu referandum da yapılmamıştır. Kanun-i Esasi, hukuki olarak Padişahın tek yanlı bir işleminden doğmuştur. Kanun-i Esasi tipik bir şekilde ferman yöntemiyle yapılmıştır (Gözler, 2007: 18-19). Böylelikle padişahın yanında bir de meclise imkân veren I. Meşrutiyet resmen ilan edilmiştir.

Devletin siyasi sitemde değişiklikler yapılmasını öngören düşüncelerin gelişmesini başlatan Meşrutiyet Dönemi'nin en önemli özelliği devlet ve devleti temsil edenlerin yetkileri üzerinde denetim mekanizmasının kurulması; ayrıca devlet ve devleti yönetenlerin keyfiliklerini önleme gücüne sahip üstün bir hukuk düzeninin kurulmasını sağlayacak adımların atılmasıdır. Bu dönemde Türk tarihinde ilk yazılı anayasa oluşturulmuştur. İnsan hakları açısından önemli bir dönem dönüm noktası başlamıştır. Meşrutiyet Dönemi'nde ilk yazılı Anayasa oluşturularak; insan hakları kapsamında yer alan haklar güvence altına alınmıştır. Çünkü anayasacılık hareketleri ile insan hakları arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır (Gökburun, 2007: 59).

Kanun-i Esasi on iki bölüm ve yüz on dokuz maddeden oluşmaktadır. Şekil yönünden Batılı anayasalar, esas yönünden ise klasik Osmanlı Devleti örfi ve Şer'i hukukun derlenmesinden ibarettir. Kanun-i Esasi il birlikte devlet teşkilatında ilk kez yasama, yürütme ve yargı güçleri üçe ayrılarak düzenlenmiştir. Öte yandan bu anayasa ile padişahın hak ve yetkileri yazılı bir şekilde ortaya konmuştur. Padişah yetkilerinin anayasa ile sınırlandırılmış olması ve bir yönüyle halka devlet yönetiminde kendisini temsil etme imkânının getirilmiş olması büyük önem taşımaktadır (Ülker, 2013: 106-107). Ayrıca Kanun-i Esasi'de 1982 Anayasası'nda bulunan bir çok hak ve özgürlük yer almaktadır. Anayasa'nın 8. ve 26.maddeleri arasında Osmanlı Devleti'nin vatandaşlarına ait genel haklar düzenlenmiştir. Bu hak ve özgürlüklere, Müslüman olsun ya da olmasın, bütün vatandaşlar sahiptir (Bucaktepe, 2014: 52).

Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasında (Bucaktepe, 2014: 52; Atar, 2011: 20-21; Gözler, 2000; Konan, 2011: 277; Özkiraz ve Hamdemir, 2011: 71; Fendioğlu, 2002): vatandaşlık hakkı, kişi özgürlüğü, kişi güvenliği, hak arama hürriyeti ibadet özgürlüğü, basın özgürlüğü, teşebbüs hürriyeti, dilekçe hakkı, öğretim özgürlüğü, eşitlik ilkesi, devlet memurluğuna girme hakkı, mali güce göre vergi ilkesi, mülkiyet hakkı, konut dokunulmazlığı, kanuni hâkim güvencesi, müsadere ve angarya yasağı, yasal vergi ilkesi, işkence yasağı, gibi temel hak ve özgürlüklere yer verilmiştir.

Güvenceler, anayasanın 113. maddesi ile anlamını kısmen yitirmiştir. 113. madde "Hükümetin emniyetini ihlal ettikleri idare zabitanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanları memaliki mahrusai şahaneden ihraç ve teb'id etmek münhasıran zatı hazireti padişahın yedi iktidarındadır". Padişaha devletin güvenliğini ihlal edenlere herhangi bir yargı kararı aranmaksızın sadece polis soruşturması sonucunda sürgüne yollama yetkisini vermektedir. O halde, yargılama yapılmaksızın ve suç sabit olmaksızın sadece polis raporu uyarınca kişiler sürgüne gönderilebilecekti. Bu bağlamda, hiç kimsenin açıkça yargılanmadan cezalandırılmayacağı esasını getiren Tanzimat Fermanı bile kişi güvenliği açısından 1876 Anayasasından ileridedir. İlginç bir tesadüftür ki Anayasa'nın mimarı olan Mithat Paşa da bu hüküm gereği sürgüne gönderilenler arasındadır. Görüldüğü gibi, Kanun-i Esasi'de "Kanun Dairesinde" tanınan özgürlüklerin tamamı yakını ölçüsüz şekilde sınırlanabilir. Özgürlükleri düzenleyecek yasalar için hiçbir sınır ve ölçü konmadığından Padişah kesin olan yetkileri içinde yasama gücünü elde tutarak dilediği sınırlamayı koyabilme (Özkiraz ve Hamdemir, 2009: 71-72; Konan, 2011: 277- 278) yetkisine sahip olmuştur. Bu açıdan hak ve özgürlüklerinin sayılıp anayasa metninde yer alması bir anlam ifade etmemiştir. Dolayısıyla temel insan haklarının yasal metinlere konmasından öte günlük yaşamda karşılığını bulması çok daha önemlidir.

1876 Anayasası, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden kısa bir süre sonra ilk önce 1909 'da daha sonra 1912, 1914, 1916 yıllarında toplam sekiz kez değiştirilmiştir. 1876 Anayasasında yapılan 1909 tarihli değişiklikler çerçevesinde temel hak ve özgürlüklere açısından en önemli yenilik, kişi güvenliğini yok eden 113.maddenin kaldırılmasıdır. Düşünce özgürlüğüne yine yer verilmesi bile

Basın özgürlüğü basının ön denetime tabii tutulmayacağı ilkesi eklenerek, “*matbuat kanun çerçevesinde serbesttir*” hükmü biraz daha yumuşatılmıştır. Haberleşmenin gizliliği ile toplanma ve dernek kurma özgürlüğü de yine getirilen yenilikler arasındadır. 1909 değişikliği sayesinde 1876 anayasasının temel hak ve özgürlüklerle ilgili hükümleri daha zengin içeriğe kavuşmuştur (Konan, 2011: 278).

Kişi hak ve özgürlükleri konusunda Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü sistemle, bu hak ve özgürlüklerin düzenlenmesinde bazı eksiklikler ve sakıncalar olmakla birlikte, önemli kazanımların olduğu da söylenebilir. Kanun-ı Esasi bu konuda Tanzimat'tan daha ileri bir sistem öngörmüştür. Haklar ve özgürlükler konusunda önemli yargısal güvenceler tanınmıştır. Mahkemelerin, hangi nedenle olursa olsun, kendi görev alanları içindeki bir davaya bakmaktan imtina edemeyecekleri, her davanın ait olduğu mahkemede bakılacağı, mahkemeler her türlü müdahaleden bağışık olacağı, hangi isimle olursa olsun olağanüstü bir mahkeme veya hüküm vermek yetkisine sahip komisyonun kurulamayacağı gibi ilkeler “tabii hâkim” anlayışının benimsendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, mahkemelerde yapılan her türlü yargılamanın aleni olacağı ve yargı kararlarının ilan edilebileceği fakat kanunda belirtilen hallerde yargılamanın gizli yapılabileceği ilkeleri kabul edilmiştir. Anayasa'nın bir diğer hükmünde ise vatandaşların mahkeme huzurunda haklarını korumak için lüzum gördüğü meşru vasıtaları kullanabileceği hüküm altına alınmıştır (Bucaktepe, 2014: 52).

4. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

İnsanlığın başlangıcına kadar geriye götürülebilecek nitelikte olan insan hakları, tarihin her döneminde önemini korumuştur. Hatta dünya üstünde yaşanan birçok mücadelenin altında yatan neden ya da nedenlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan olmanın bir sonucu olarak elde edilen insan hakları, bir ülkede en üstün otorite olan devlet ile vatandaşları arasında çeşitli mücadelelerin, çekişmelerin yaşanmasına da neden olmuştur. Bu nedenle dünya üstündeki hemen her devlet ile hükmettiği sınırlar içinde yaşayan vatandaşları arasında insan hakları konusunda çeşitli sürtüşmelerin yaşandığı bilinmektedir.

Dünyada yaşanan gelişmelere koşut olarak insan hakları da gelişme göstermiş ve gelişen anayasal devlet, sınırlı devlet, hukuk devleti, modern devlet gibi gelişmelerin temelini oluşturmuştur. Hatta devletlerin belli dönemlerinde yaşanan anayasal düzenlemelerin insan hakları ekseninde şekillendiğini söylemek mümkündür. İnsan hakları konusu devletleri ilgilendiren bir konu olmaktan zamanla çıkarak uluslararası bir boyuta taşınmıştır. Günümüzde insan hakları konusunda çalışmalar yapan birçok uluslararası örgüt kurulmuştur.

Osmanlı Devleti özelinde ise özellikle Sened-i İttifakla başlayan gelişmeler insan hakları konusunda üzerinden ele alınmıştır. Bu açıdan Sened-i İttifak'a bakıldığında esas amacı vatandaşlara doğrudan birtakım haklar vermek değil, daha çok merkezi otoriteyi güçlendirme amacı taşıyan ve bölgelerinde devletin gücünü tehdit etmeye başlayan ayanlara karşı bir tedbir almaktır. Ancak kısmen de olsa vergi adaleti ilkesi ve vatandaşlara zulm edilmemesi gibi birtakım haklardan söz edilmiştir. Bu yönüyle insan hakları açısından önem taşıyan bir belgedir. Fakat verilmiş olan hakları güvence altına alan ve bu haklara süreklilik kazandıran bir yapının da bulunmadığı görülmektedir. Bu da belgenin insan hakları yönünden önemini zayıflatmaktadır.

Öte yandan, Tanzimat ve Islahat Fermanları insan hakları anlamında yapılan çalışmaları bir adım daha ileriye taşımıştır. Özellikle tanınan hakların çeşitlendirildiği ve aynı zamanda vatandaşlar arasında ayırım gözetmeksizin bütün Osmanlı halkını kapsayacak şekilde düzenlendiği dikkat çekmektedir. Bu yönüyle mevcut düzenlemelerin yayımlandıkları tarih göz önüne alındığında insan hakları açısından ileri adımlar oldukları söylenebilir. Ancak mevcut hakların hem tepeden inmece bir yaklaşımla sunulması hem de kısmen dış baskılardan dolayı verilmesi mevcut düzenlemelerin toplumu tam anlamıyla kuşatmasını zayıflatmıştır. Ayrıca mevcut hakların tanınmasından ziyade uygulanıp uygulanmadığını gözetecek bir sistemin henüz tam olarak olgunlaşmadığı düşünüldüğünde, çalışmaların tam anlamıyla başarı sağladığını söylemek güç görünmektedir.

Kanun-i Esasi ile birlikte Osmanlı Devleti ilk defa anayasal bir devlet haline gelmiş ve hak ve özgürlükler tanınıp güvence altına alınmıştır. Ancak dönemin siyasi atmosferi göz önüne alındığında anayasanın kısa süre sonra padişah tarafından askıya alınması, sansür uygulamalarının ve sürgünlerin yaşanması insan hakları açısından Kanun-i Esasi'nin başarısını gölgede bırakmıştır. Ancak daha sonra yapılan düzenlemelerle padişahın yetkileri daraltılmış ve hak ve özgürlükler daha sağlıklı bir zemine oturtulmuştur.

Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanları ve Kanun-i Esasi'nin bir yönüyle devleti yıkılmaktan kurtarmak amacıyla hazırlandığı ve tebaanın isyan etmemesi, merkezi yönetimi sıkıntıya sokmaması için yapıldığı bilinmektedir. Bu yüzden hazırlanan belgelerle tebaaya tanınan haklar merkezi otorite tarafından tek taraflı olarak verilmiştir. Bu yönüyle Osmanlı Devleti'nin insan hakları konusunda göstermiş olduğu nitelik Batı'da insan hakları konusunda yaşanan gelişmelerden ayrılmaktadır. Genel anlamda Osmanlı Devleti'nde insan hakları konusunda yaşanan gelişmelerin çağın koşullarıyla düşünüldüğünde olumlu ancak hak ve özgürlükleri güvence altına alacak bir sistemin kurulamamış olması yönünde yetersiz kaldığı şeklinde değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Abadan, Y. (1957). "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1, ss. 2-37.
- Aktel, M. (1998). "Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması", SDÜ İİBF Dergisi, Sayı: 3(Güz), ss. 177-184.
- Akyıldız, A. (1998). "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, ss. 209-222.
- Arslan, Z. (2013). "Sened-i İttifak'ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi", The Journal of Academic Social Science Studies, volume: 6, Issue: 8, p. 77-91.
- Aslan, T. (2010). "Osmanlı Devleti'nin Siyasi ve İdari Tarihinde Adalet ve Müsavat Meselesi", Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 21, Temmuz-Ağustos-Eylül, ss. 1-19.
- Atar, Y. (2011). Türk Anayasa Hukuku, Mimoza Yayınları, 6. Baskı, Ankara.
- Bucaktepe, A. (2014). "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Anayasalarında Öngörülen Devlet Modelleri Hakkında Bir Değerlendirme", DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 42, ss. 45-56.
- Erdem, G. (2010). "İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanı'na Yeniden Bir Bakış", AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 51, Sayı: 1, ss. 327-348.
- Eryılmaz, B. (2006). Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Fendioğlu, T. (2002). "1876 Anayasası veya Monarşik Modernleşme Dönemi (1876-1908)", Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 14, ss. 739-750.
- Gökburun, İ. (2007). Türkiye'de İnsan Hakları Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi ve İlköğretim Ders Kitaplarına Yansıması", Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, Afyon.
- Gökpinar, M. (2015). "Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması", TBB Dergisi, Sayı: 120, ss. 11-75.
- Gözler, K. (2000). Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, <http://www.anayasa.gen.tr/senediittifak.htm> (20.12.2017).
- Gözler, K. (2007). Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007.
- Kara, U. (2014). İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, (Editör. Işıl Karakaş&İlker Gökhan Şen), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Konan, B. (2011). “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış”, Gazi Üniversitesi Hukuku Fakültesi Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 4, ss. 253-288.

MEB. (2011). Adalet: İnsan Hakları, MEB Yayınları, Ankara.

Noviçev, A. D. (1997). “1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Dış Politikadaki Boyutları”, (Çev.Darhan Hıdırali), İlmî Araştırmalar Dergisi, Sayı: 5, ss. 279-289.

Öğütçü, M. (2009). “Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanındaki Bazı Kavramlar”, DEÜ Hukuk Fakültesi Dergisi, ss. 555-614.

Özkiraz, A. & Hamdemir, B. (2009). “Anayasacılık Hareketleri, Kapitalizm ve Osmanlı”, Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 2, ss. 59-78.

Şahin, A. (2007). “Osmanlı İmparatorluğu’nun Anayasal Belgelerinde Dillendirilen Haklar ve Özgürlüklerin Belirginleştirilmesi”, Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, Sayı: 60, <http://www.e-akademi.org/incele>, (20.12.2017).

Torun, Y. (2007). “İnsan Hakları”, KKEFD, Sayı: 16, ss. 415-424.

Ülker, İ. (2013). “Hukukun Genel İlkeleri Bağlamında Kanun-i Esasi’deki Yargılamaya İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2, ss. 101-125.